

Et gammelt dansk Landsbysamfund (Als).

**(Foredrag, holdt ved det nordiske Historikermøde
i Sorø, Sommeren 1926. Jævnfør: Henrik Ussing:
Det gamle Als, J. H. Schultz Forlag, 1926.)**

Als er en af Danmarks skønneste og frodigste Øer. Det bølgende Jordsmon hæver sig til høje Banker, navnlig paa Østsiden af Øen. Paa Vestsiden skærer Fjorde og Vige sig dybt ind og deler Landet i Halvøer og Næs. Havet øjnes overalt fra høje Steder; vidt og udstrakt bølger det mod Øst, lunt og lukket skyller det mod Vest.

Store tætbyggede Landsbyer med frugtbare Haver om straatækte Bindingsværksgaarde forbindes med slyngede Veje, hvor Hegnene gror højt og tæt paa begge Sider. Markernes rige Afgrøder indrammes i et Mylder af Firkanter med Hegn paa Kryds og Hegn paa tværs. — Trods Hav og Højder er Landskabet mærkeligt dulgt og skjult; mange Steder, mest langs Kysterne, gror store Skove; men ogsaa over skovløse Strækninger rager gamle Træer op ved Gaarde og Markskel.

Paa Als har der været nationale Brydninger mellem Dansk og Tysk, og der er foregaaet krigerske Begivenheder, som har haft den største Betydning for Danmarks Skæbne. Men i mit Foredrag er det Meningen at fremdrage Træk af Alsingernes Færd i

Mark og Gaard, til daglig og ved Højtiderne. Det er Livsførelsen i Landsbysamfundet, jeg vil skildre, navnlig som det formede sig i det 19de Aarhundrede, efter at Udskiftningen af Landsbyjorden havde fundet Sted, og før Nutidens Maskindrifft begyndte. Jeg vil kort tegne et Rids af Landsbysamfundets Organisation og den materielle Kultur og vise, hvorledes Folkets Tankegang paa det nøjeste er knyttet sammen med de ydre Livsforhold. Jeg vil vise Dem en kraftigt udpræget dansk Kulturform, der usædvanlig længe har bevaret sin Oprindelighed.

Jeg maa da bede Dem i Tanken følge mig til en alsisk Landsby; den er usædvanlig stor; den strækker sig gerne een, to eller tre Kilometer, Hus ved Hus og Gaard ved Gaard, omkring een eller flere krumme Landsbygader. Udflytning af Gaarde og Huse fra Landsbyen har fundet Sted i langt mindre Udstrækning end i de fleste andre Egne af Landet. De alsiske Bindingsværksbygninger, hvor Vægtømmeret er malet med mørkere Farver end de lyskalkede Vægtavl, og hvor Tømmeret for det meste er svært, ret tæt og anbragt i pyntelige Konstruktioner, hører til Danmarks smukkeste. En frodig Have indrømmer de anselige Bygninger. — Alsingeren lægger i Regelen ikke sin Gaard i den regelmæssige Firkant, vi kender fra Sjælland, Fyn og Østjylland. Det er ligesom han helst vil have Bolig, Stald og Lade samlet i een eneste Længe, og for at opnaa dette, gør han Straa-Taget højt og Huset bredt; Overdelen virker tungt og mægtigt. Bestaar Gaardens Bygning saaledes kun af een Længe, ligger Indhuset (Menneskeboligen), der tit har blyndfattede Ruder, i den ene Ende, medens Stald og Lade indtager den anden Ende, og her skaffer man

sig ofte Plads ved at gøre Væggen usædvanlig høj, idet man sætter et helt Lag Bindingsværk oven paa de sædvanlige to Lag. Hyppigt nødes man paa den tætte Landsbys smaa Tofter til at give Længen et Knæk, saa der fremkommer en Vinkelbygning, og undertiden gives der to Knæk, saa det bliver en mere eller mindre regelmæssig trelænget Gaard. Særskilte Smaabygninger, som Aftægtshus og Bagehus, samt enkelte Hjælme, det er høje Bindingsværksbygninger med Bræddebeklædning i Stedet for Lertavlene, bidrager til at give de store alsiske Landsbyer et vidunderlig uregelmæssigt Præg. Een Regel overholdes dog nogenlunde her som i det øvrige Danmark, at Bygningerne lægges saa vidt muligt solret, navnlig med Stuehuset i Længderetningen Øst-Vest.

Træder man gennem *F r a m g u l v e t* (Forstuen) ind i *I n d h u s e t*, finder man omkring Køkkenet med den aabne Skorsten grupperet et anseligt Antal Rum. Der er Karlekammer, nærmest Stalden, der er e *L i l d ø n s k* med et *P a r i n d e l u k t e* Sengesteder (Alkover); der er Dagligstuen, som kaldes e *D a w l e d ø n s k* (eller blot e *D ø n s k*), med et *P a r i n d e l u k t e* Senge, med Bænk langs Vinduet og foran den det lange Bord med svære drejede Ben og tyk Egetræsplade; denne Stue faar sin Varme fra Bilæggeren, der staar paa den inderste Væg, og hvori der fyres fra Køkkenet. E *D ø n s k* er Opholdsstue og Spisestue; den var Arbejdsrum, naar Kvinderne om Vinteraftenen sad der med deres Uldkarter og Spindehjul, og Mandfolkene snittede Træsager eller flettede Halmsimer, og her sov Mand og Kone og andre af Familiens Medlemmer. Fremdeles er der en *K j ø l l e r*, der dog ikke er en Kjælder i almindelig Forstand, men et Rum,

hvor der stod Skabe, Skrin og Kister med Uldent og Linned. Et større Rum af samme Slags er e P i s s e l, Storstuen, der ogsaa rummede store Skatte af Gangtøj og Sengetøj og utildannet Lærred og Hvergarn og Vadmel; ved festlige Lejligheder var e P i s s e l den fornemste Selskabssal. Og endelig var der T o k a m m e r (d. e. Opvaskerum) og Spisekammer, Mælkekammer og Saltkammer til Spise- og Drikkevarerne. Bagning, Brygning, Brændevinsbrænding og Storvadsk foregik i e B a g e h u s, der gerne udgjorde en lille Bygning for sig selv.

Undersøger vi nu det gamle Landsbysamfunds Evne til at skaffe sig Livsfornødenhederne, er det mest iøjnefaldende den overordentlige Selvtilstrækkelighed, der fandtes i Forhold til, hvad Tilfældet er i Nutiden. Et saadant Landsbysamfund var saa at sige indrettet paa at klare sig selv i enhver Henseende; det kunde, naar galt skulde være, godt undvære ethvert Samkvem med Omverdenen, uden at det vilde komme til i nævneværdig Grad at undvære noget af det daglige Livs Behov. Landsbyen udgjorde ganske vist Dele af større Organisationer, i kirkelig Henseende af Sognet og i økonomisk Henseende af Godset. Men hverken Kirkesognet eller Forholdet til Herskabet (Godsejeren) medførte nogen Fordel for Landsbyens Husholdning; det modsatte var tværtimod Tilfældet, idet Forholdet til Kirken naturligvis i økonomisk Henseende medførte Byrder, der dog sikkert ikke følte trykkende, og rigelig opvejedes af den aandelige Betydning, Kirken havde for Befolkningen, medens derimod Forholdet til Herskabet for Bønderne væsentlig stod som en Række Pligter og Byrder og Afgifter, uden at man saa nævneværdige Fordele derved.

Als Nørreherred var kongeligt Len, og i det Tidsrum, vi her taler om, var Bønderne der fri for Hoveri og Kornleverance, men betalte nok lidt mere Grundskat, end de Sønderherreds. Sønderherred var Hertugen af Augustenborgs Len, her var Bønderne Fæstere, og det medførte, at baade Boelsmænd (Bønder) og Kaadnere (Husmænd) skulde levere Korn som Landgilde og var hoveripligtige. De skulde pløje, harve og høste Herregaardenes Jord, de skulde tække, lægge Logulv og foretage andre Istandsættelser paa Herregaarden, de skulde stille Klappere til Klapjagt, besørge Kørsel af Brænde og Flytning for Hertugen, naar han vilde tage Ophold paa Graasten, og meget mere. Hertugen havde Jagten paa hele Als, ogsaa i det kongelige Nørreherred; der maatte paa Øen ikke løsnes et Skud uden af Hertugen selv eller hans Skytter. Der var den Gang vældige Mængder af Vildt; Hjorte og Raadyr gik i store Flokke, ogsaa paa Bøndernes Marker, og gjorde uhyre Skade. Harer, Fasaner og Agerhøns var der i Tusindvis, og Ræve og Grævlinge gjorde lyst i Høns- og Gaaseflokke; men ingen maatte skyde eller fange noget af disse Dyr. Naar Jagttiden var inde, blev Bønderne tilsagt til at sende deres Karle som Klappere til Jagten, og saa gik det løs; men der blev nøje vaaget over, hvor meget Storvildt der maatte fældes.

Under disse Forhold var der en Mængde Mennesker, der drev Krybskytteri, hver Landsby havde en eller flere Krybskytter, og Befolkningen stod dem bi i alle Maader, da de gerne vilde have saa meget Vildt som muligt udryddet, og da de af og til for en billig Penge kunde faa en Hare eller en Vildtkølle. Mellem Krybskytterne og Hertugens Skytter, der kaldtes »de

grønne Drenges og var som en hel Hær, var der naturligtvis altid et spændt Forhold, og utallige er de Fortælinger, baade sørgelige og lystige, som de Gamle fortalte fra den Tid. Krybskytterne brød ind til Jægeren og bøjede hans Bøsseløb og pryglede ham, mens han laa i Sengen, indtil hans store stærke Kone fik fat i Støvleknægten og pryglede løs paa de voldsomme Gæster, til de tog Flugten. Eller Krybskytterne fangede en Jæger og stak ham en Gærdestav gennem Ærmerne tværs over Ryggen, lagde ham med Gærdestaven over et Vandhul og lod ham vide, at han kunde ligge der, til han fik bedt sit Fadervor. Da dette langt fra hørte til Skyttens daglige Øvelser, maatte han blive liggende i den Stilling, til vejfarende Folk om Morgenen løste ham. — Der var snedige og drevne Krybskytter, som f. Eks. Lange-Lars i Oksbøl, der blev Befolkningens Helte, og om hvem der er et Utal af Sagnfortællinger omtrent som om Robin Hood i det gamle England. Længe før end den nationale Modsætning mellem Hertugen og Øens Befolkning traadte frem, var der saaledes et tydeligt Modsætningsforhold mellem Hertugen og hans Betjente paa den ene Side og Bondebefolkningen paa den anden Side, et Modsætningsforhold, der endog kunde ytre sig som Guerilla-Krig. Og over for dette betød det ikke stort, at Hertugen kunde optræde personlig elskværdigt, eller at der ved Juletid øvedes en Del Godgørenhed mod Fattigfolk.

Medens Forholdet overfor Herskabet kun var og blev et Minus for Landsbysamfundets Økonomi, udgjorde selve Landsbysamfundet en Organisme, der var særdeles vel egnet til at fremskaffe alle Livsfornødheder, saa længe man stod paa Naturalhushold-

ningens Standpunkt. Da Udskiftningen af Byens Jord fandt Sted i Slutningen af det 18de Aarhundrede, forsvandt dermed den fælles Bestemmelsesret over Jordens Drift, der nødvendigvis havde eksisteret, saa længe som Gaardens Jorder laa Ager om Ager i Bymarken, en fælles Bestemmelsesret, som tilkom Jordejernes Lav, naar de mødtes til M u e, det er M o d eller Møde, det samme som Bystævne. — Et enkelt Sted paa Als har man dog fundet det formaalstjenligt at opretholde det gamle Fællesskab. Paa Sydvestkysten af Als ved Skovby og Fjelby er der en stor Sump- og Engstrækning, hvor Bønderne i de to Byer hver for sig fra gammel Tid har haft Ret til at lade et bestemt Antal Kvæg græsse, og det er det S k o v b y G r a n d e l a v (naturligvis ogsaa omfattende Fjelby), der ejer og bestyrer denne Strækning; de forskellige Dele af det kaldes Birket, Pøl, Skovmose og Uføret, Navne der er betegnende for denne Landstræknings nuværende og navnlig forhenværende Tilstand. Paa Grund af Strækningens særegne Karakter egnede den sig da ikke til Udskiftning, da den almindelige Udskiftning i Slutningen af det 18de Aarhundrede fandt Sted. Da det er et af de faa Steder her i Landet, hvor det ældgamle Fællesskab er bevaret til vor Tid, kunde det maaske have sin Interesse at se lidt nærmere paa det.

Fællesskabet omfattede fra først af tre Områder: P ø l med Græsning for et Par Hundrede Kreaturer, S k o v m o s e, der var henvend en Tredjedel saa stor, og B i r k e t, der dog nu for en stor Del er udskiftet som Agerland, men om Efteraaret bruges til fælles Græsning. Dette sidste minder om Fællesskabets Tider, naar Ævret blev opgivet ved Efteraarstid, og

Kreaturene fra Overdrevet fik Lov til at græsse over hele Bymarken, ogsaa de ellers afspærrede Vange.

Grandelaget styres af to Forstandere. Første Maj mødes Grandelaget hos en af Forstanderne, og saa vælges de ny Pøls-Forstandere for det kommende Aar og de 8 Mænd, som skulde hjælpe dem med Arbejdet. Disse nyvalgte Mænd bestemmer saa, hvilken Dag Kvæget skal drives paa Græs. Grandelagets Medlemmer faar nu Paabud om hver at bringe sit Stykke af det omgivende Gærde og Stendige i Orden og mærke deres Stykke med deres Bomærker. Hvem der ikke efterkommer Paabudet, idømmes Bøder af Forstanderne og Ottemændene.

Retten til at lade et Stk. Hornkvæg græsse paa Fællesgrundene kaldes et Græs. Hvert Boel har da saa og saa mange Græs. Hvert Medlem slipper nu sit fastsatte Antal Kreaturer ind paa den fælles Græsgang. Kvæghovederne bærer alle en Flæjj, det er et lille Træskilt med indridset Bomærke, som bindes om Hals og Horn, og hvert Dyr har Ejerens Klipmærke i Øret. Forstanderne og Ottemændene holder Overtilsyn med Kreaturerne, lader med visse Mellemlum foretage Tælling af dem og idømmer de Ejermænd Bøder, som paa en eller anden Maade forser sig, f. Eks. slipper for mange Dyr ind paa Græsgangen eller undlader at holde deres Dyr tilbørligt mærkede med Flæjj og Øreklip. De Bøder, som falder i Efteraarstiden, naar Faarene er sluppet ind paa Græsningen, kommer i en særlig Faarepung, og for dem holdes der Gilde tredje Juledag.

Før 1868 skulde den daglige Vogtning indtil Vitusdag (15de Juni) foretoges af 3 Karle, som Medlemmerne af Grandelaget efter Tur sendte derud. En

af Dagens tre Hyrder gik om Aftenen hen til Nr. 1 af de Gaarde, som den følgende Dag skulde stille Vogtere; han afleverede sin D y n d s t o k eller B o m æ r k e s t o k, hvor alle Ejernes Bomærker var indridsede og sagde: »Æ skuld sejj, te do skal var Dønd morn, aa do æ den føøst!« Den første af de ny Vogtere bragte Budet til den anden, og denne igen til den tredje. Efter Vitusdag var det tilstrækkeligt, naar en Vogter gik en Rundgang om Morgenen og en anden om Aftenen; paa den Tid af Aaret var der ikke saa stor Fare for, at Kvæget skulde gaa i Dynd.

Efter 1868 er der lejet en Mand til at tilse Kvæget Morgen og Aften Sommeren igennem. Til Trods for, at adskillige Strækninger er opdyrkede til Agerland og andet bortforpagtet, er der endnu ikke saa faa Rester tilbage af den gamle fælles Udnyttelse af de omtalte Strækninger.

Bortset fra saadan en enkelt Strækning blev imidlertid Byjorderne paa Als, lige som andre Steder i Danmark, udskiftet i Slutningen af 18de Aarh., saa hver Jordbesidder fik sit særlige Stykke Jord eller nogle faa store Stykker Jord i Stedet for de mange smaa spredte Agre og i Stedet for Andelen i den fælles Græsning. Boelsmændene (Gaardmændene) fik naturligvis Hovedparten af Jorden og ogsaa den bedst beliggende; men desuden gaves der paa Als Jord til to Slags mindre Jordbrugere. De største af disse Smaamænd kaldtes K a a d n e r e, og disse fik ved Udskiftningen af Byens Grund et Par Tdr. Land, hvorfor der ingen Købesum skulde gives; men der skulde ydes en aarlig Afgift af 1 Mark lybsk pr. Skæppe Land, og denne Afgift fordeltes forholdsmæssigt til de Boelsmænd, som havde afstaaet noget

af deres Jord til Kaadnerne. Disse Kaadnere var hoveripligtige paa Godset. — Den anden Slags Husmænd kaldtes *I n d e s t e r*; det var Mænd, som havde Huse byggede paa Bøndernes Gaardstoffer. Indesterne fik ved Udskiftningen hver mindst 1 Td. Land, hvorfor der heller ikke skulde gives Betaling, men derimod skulde Indesterne betale en aarlig Afgift i Penge til Boelsmanden, og han skulde gøre Dage for Gaardens Ejer i Vaar og Høst. Det var strengt forbudt at opføre jordløse Huse, og da omtrent alle Gaarde i Sønderherred var Fæstegaarde, kunde ingen uden Hertugens Tilladelse sælge Jord; men der opnaedes af og til Tilladelse til at udleje en Byggeplads paa 99 Aar.

Den ulige Fordeling af Jorden spillede sin store Rolle i Landsbysamfundets Økonomi. Tyngdepunktet laa i Bolene (Gaardene); her avledes Brødkornet, ikke blot til Gaardenes Beboere, men delvis ogsaa til Smaafolks Behov, og der kunde endda blive en Slump tilovers til Salg til Købmanden, hvorfor man kunde faa nogle af de faa rede Penge, man havde Brug for i Landsbyens Husholdning. Paa Bolene holdtes saa mange Kreaturer, Heste og Svin, at der en Gang imellem kunde blive et Dyr til Salg, eller i det mindste et Par røgede Svineskinker, naar der var slagtet. Her havde man et lille Overskud af Mælk, som den fattige Kone kunde faa i sin Spand, og ligeledes kunde der paa visse Tider af Aaret blive nogle Pund Smør tilovers til Salg. Paa Bondens Ager avledes der ikke blot Hør til Husstandens eget Forbrug, men ogsaa Tjenestefolk og Husmandsfolk kunde faa dyrket Hør i hans Mark, og der blev vel endog lidt Lærred til Salg. Paa samme Maade holdt ikke blot Bonden selv

Faar til eget Forbrug af Uld, hans Karl og hans Husmand kunde faa et Faar fodret paa hans Mark, saa der kunde tjenes en Skilling ved Salg af Lam, foruden at Karlen og Husmanden fik Uld til deres Beklædning.

Paa Gaardene frembragtes kort sagt ikke blot den Mad, Drikke, Beklædning osv., som brugtes af Husbonden selv, men ogsaa største Delen af de Livsfornødenheder, som brugtes af Smaafolk og deres Børn, ligesom der igennem Gaardenes Overskud af Produktion kunde tilvejebringes lidt Penge til Skatter og Afgifter og til de Livsfornødenheder, man nødvendigvis maatte købe paa Markeder eller i Købstaden.

Men paa den anden Side havde Gaardene ogsaa i høj Grad Brug for Smaafolks Hjælp til Arbejdet og kunde kun frembringe deres Overskud ved Smaafolkenes Arbejde for Gaardene og paa Gaardene. — Smaafolkene havde gerne selv en lille Jordlod, hvorpaa de vel kunde holde en Ko eller to og nogle Faar; men de havde ikke Heste. De maatte derfor have en Gaardmand til Pløjemand, d. v. s. til at hjælpe med alt det Markarbejde, hvortil der skulde bruges Heste. Og saa skulde Smaamanden til Betaling gøre f. Eks 30 Dages Arbejde i Høsten eller til andre Tider, naar Gaardmanden trængte til Hjælp. Men saadan en lille Jordbruger og hans Kone og Børn havde langt fra tilstrækkeligt Arbejde med at dyrke den lille Jordlod og holde deres eget Hus; fra halvvoksne Børn, til de blev gamle og udslidte, arbejdede disse Mænd og Kvinder som Vogterdreng og Vogtertøse, som Karle og Piger, som Daglejere og Daglejersker paa Gaardene, — eller Manden blev Haandværker og udførte i

den Egenskab sit Arbejde for Landsbyens Bønder. Meget Arbejde, som nu udføres af Haandværkere eller Fabrikker, udførtes vel den Gang paa Gaardene selv. Hele Tilvirkningen af Hør og Uld, lige fra det groede paa Ageren og Faarets Krop, til det laa som skinnende Lagener paa Sengene og sad som pyntelige og lune Klæder paa Kroppen, kunde udføres af Gaardens egne Folk, navnlig af Kvinderne. Og meget Træarbejde til det enkle Udstyr af Boligerne og til de simple Markredskaber blev udført i Bondens eget Huggehus eller i hans Dagligstue i de lange Vinteraftener, og vi maa navnlig mærke, at langt det meste af de Ting, som nu fremstilles af Jern eller andre Metaller, dengang lavedes af Træ, som huggedes i Øens egne Skove. Men der var dog en hel lang Række af Haandværkere og Husflidsarbejdere, der hjalp Bønderne med Fremstillingen af nødvendige Ting og Genstande.

De vigtigste af Haandværkerne var Smeden og Hjulmanden. Til disse Haandværkere var der ved Udskiftningen foruden deres Kaadnerland, der blev Ejendom, udlagt noget Jord af Bøndernes, som Haandværkerne dog ingen Købesum gav for. Denne Jord kaldtes henholdsvis *Smedeland* og *Hjulmandsland*. For denne Jord skulde Haandværkerne gratis gøre en Del Arbejde for Bønderne, medens andet Arbejde skulde udføres for en forud aftalt Betaling. Paa den anden Side skulde Bønderne ogsaa pløje, køre Gødning og behandle Jorden for dem. Hver Bonde vidste, hvilken Ager paa Smedens og Hjulmandens Mark han havde at dyrke. Desuden skulde Bønderne køre i Skoven efter Brændsel for dem begge og hente Sand ved Havet til Smeden. Af

det Træ, som Bønderne hvert Aar fik udvist af Overførsteren, skulde de levere Smeden en Stempeblok, et tykt Stykke Træ til at stempe Huller paa, osv. Og hvad andet Træ, Haandværkerne skulde bruge, hjalp Pløjemand og de andre Bønder med at køre hjem fra Skoven. Maaske var det Aftale, at Haandværkerne gav et Gilde med Risengrød, Langkaal og Flæsk, med Æbleskiver og Kaffe-puns til sine Hjælpere, og at han gjorde en Dags Arbejde for hvert Læs ved Hørens Brydning eller lignende.

De forstaa, at man saa vidt muligt undgik Brugen af Penge, som man jo ikke havde ret mange af. Grundlaget for Samvirksomheden i Landsbysamfundet var: Arbejde for Arbejde, Arbejde for Leje af Hus og Grund, eller Varer for Arbejde, og kun som et underordnet Betalingsmiddel: Penge for Arbejde eller Penge for Varer. Vi kan se, hvorledes man søgte — f. Eks. ved Smedearbejdet — at gennemføre denne Grundsætning ud i de mindste Enkeltheder: En Dag om Vinteren mødte Bonden med sin Karl i Smedjen; begge skulde hjælpe Smeden med det Arbejde, han skulde gøre for Bonden. Bonden medbragte selv Jærn, som han havde hentet i Købstaden, og Kul, som de selv havde faaet ved Bugning paa Gaarden; Karlen skulde trække Blæsebælgen og slaa for, d. e. bruge Forhammeren. De tog saa fat paa at hvæsse Harvetænder, lave Hesteko, smede Hestekosøm og lign. Allerede fra Kl. 5 Morgen drøede Hammerslagene fra Smedjen. Bonden bragte Mellemmad med til Smeden og sig selv og Karlen, fremdeles Øl og Brændevin, og hvor Smeden røg, maatte han ogsaa bringe Tobak med. Alt hvad der medbragtes til Smedjen af Mad- og Drikkevarer, maatte

fortæres paa Stedet. Bonden og hans Karl maatte ikke tage noget af det med hjem, for saa fik de Koldfeber, hed det. Dagen igennem blev saa Vogne beslaaet og istandsat med Jærnarbejde. De faa Dele af Jærn, der fandtes paa de gamle Træ-Hjulplove, blev maaske fornyede eller udbedrede osv. Bondens Vederlag til Smeden bestod, som man forstaar, næsten udelukkende i Arbejde og i Føde- og Drikkevarer, kun undtagelsesvis var der altsaa i dette Mellemværende Brug for Penge. Maaske ses dette Systems Gennemførthed tydeligt af et Træk som dette: Naar Bonden kom til Smeden for at faa Hestesko slaaet under, udførte Smeden dette Arbejde mod, at han beholdt de gamle Sko til at lave Søm af.

Som Forholdet mellem Bonde og Smed var, var det ogsaa med den øvrige Række af Haandværkere, blot med den Undtagelse, at medens Bonden nødvendigvis maatte komme hen til Smedjen for at faa sit Arbejde udført, var der mange af Haandværkerne, der kom i Bondens Gaard og udførte Arbejdet der; det gjaldt ikke blot Bygningshaandværkere som Snedkere og Tækkemænd, men ogsaa Hjulmanden, naar han huggede Følge eller andet Vogntræ til, Sadelmageren, naar han kom med sit Beg og sin Risp for at flikke paa en gammel Sele, og Skrædderen, naar han mødte med sit Alenmaal og sit Pressejærn for at sy Tøj til Gaardens Folk. Andre Smaa-haandværkere eller Husflidsmænd igen kom med de færdige Varer: Spindehjulmageren bragte Rokken, Træskomanden den almindelige Fodbeklædning, Skeemanden kom raslende med Grydesleve og Spiseskeer osv. Der var saaledes en livlig Udveksling af Arbejde og Varer mellem Bolene paa den ene Side og

Kaadnerstederne, Indestehusene og andre Smaafolkshjem paa den anden Side.

Bondestanden selv havde den stærkeste Følelse af, at hele det lille Samfunds økonomiske Tyngdepunkt laa i Bolene; derfor gjaldt det ogsaa om at opretholde disse og gøre det muligt for dem, der overtog Gaardene, at besidde disse ubeskaarne og uden alt for stor Tyngde af Gæld. Derfor var det tit saadan, at naar den ældste Søn havde haft Bryllup, kom Forældrene, der maaske kun var i 50 Aars-Alderen, paa Aftægt, de flyttede over i det lille Aftægtshus, som findes ved de fleste alsiske Gaarde. Den gifte Søn overtog da Gaarden. De andre Søkende tjente derefter hos ham eller drog hen hos en anden Mand, til de selv kunde faa sig noget. Den ældste Søn fik undertiden en Gaard, der var sine 20,000 Daler værd for 5—6000 og saa naturligvis Forpligtelse til at underholde Forældrene. Der var saa maaske 5—6 Søkende til at dele de 5—6000 Daler. Den, der overtog Gaarden, fik saaledes maaske to-tre Gange saa meget som de andre Søkende tilsammen; men paa den Maade hindrede man, at Gaardene deltes, og paa den Maade blev Gaardenes økonomiske Styrke opretholdt. Det var Opretholdelsen af Landsbysamfundets sociale Bygning, der her gik forud for personlige Forhold eller personlige Følelser.

Saadan, som jeg nu har omtalt, var Forholdet i store Træk mellem de forskellige Lag i Landsbysamfundet; men hvorledes var saa Forholdet mellem Landsbyens B o e l s m æ n d, Gaardejere, indbyrdes? I Almindelighed fremstilles Sagen saaledes, at ved Udskiftningen ophørte F æ l l e s s k a b e t, og man fremhæver ganske rigtigt, at det ikke havde drejet sig

om et Ejendomsfællesskab, men kun om et Driftsfællesskab, der nu forsvandt. I Virkeligheden er Ordet Driftsfællesskab for omfattende; thi det, der ophævedes, var ikke en Drift af Jorden i Fællesskab (undtagen for Overdrevets Vedkommende); for selve Bymarkens, Agerjordens, Vedkommende havde hver Mand jo sine bestemte Agre, og dyrkede dem med den Arbejdskraft, han selv raadede over; det Fællesskab, der havde været om Bymarken, var i det væsentlige den fælles Bestemmelsesret til at afgøre, hvornaar de forskellige Markarbejder Aaret rundt skulde paabegyndes og gøres færdige osv. Det var denne fælles Bestemmelsesret, der blev overflødig ved Udskiftningen. Og denne Forandring var i og for sig af overordentlig stor Betydning. Naar hver Mand havde sit store, sammenhængende Stykke af Bymarken, kunde han tilsaa og drive de forskellige Dele af sin Jord, saadan som han mente, de egnede sig bedst; han kunde forsøge sig med ny Afgjøder og med Kornsorter, der skulde saas tidligere eller høstes senere end de almindelige; han kunde grundforbedre sin Jord med Mergling og Dræning osv. Først og fremmest kunde han skaffe sig Markfred ved at hegne og gærde, som han vilde. Og dette er med de mange levende Hegn noget af det, som den Dag i Dag stærkest giver Als sit landskabelige Præg. Men i Virkeligheden eksisterede der ved Siden af den omtalte fælles Bestemmelsesret om Jordens Drift i meget stor Udstrækning et virkeligt Fællesskab om Arbejdet, et Fællesskab, som ikke brødes ved Udskiftningen, men tværtimod fortsattes i fuld Udstrækning og efterhaanden omformedes efter Tidens Krav, og som paa en Maade

eksisterer den Dag i Dag i fuldeste Blomstring som den bekendte danske Andelsbevægelse.

Der har i de danske Landsbysamfund i det hele taget været en lykkelig Trang til at lægge Lav, d. v. s. danne mindre eller større Sammenslutninger til fælles Udførelse af Ting, som var vanskelige for den enkelte. Det kunde ytre sig som et Fællesskab for en Dag; to Mænd skulde køre samme Sted hen, saa lagde de Vognlag, den ene stillede Vogn og den anden stillede Heste til Raadighed. Eller i Husholdningen: Man bagte jo selv sit Brød; men der er den Fejl ved det gode danske Rugbrød, at det taber i Velsmag og mugner, naar det bliver gammelt (for Resten holdt det gammeldags Bondebrød sig langt bedre end Nutidens Bagerbrød); men saa lagde Bønderne Brødlav: en tre—fire Bøndergaarde indrettede en fælles Bageovn i et særligt Hus, og saa skiftedes de til at bage og laante Brød af hverandre for stadig at have friskt Brød. Ved Bagningen havde de mange Steder Hjælp af en Smaamandskone, som da bagte med og tillige fik et Brød i Dagløn. De ser, at vi her har ligesom Kimen til et Andelsforetagende. At Nabokoner paa lignende Maade hjalp hinanden med Gær til Ølbrygning og til Bagning af de bekendte alsiske Efelkage (d. e. Æbleskiver), er en Selvfølge. Naar der slagtedes Faar, havde Husmoderen ikke Brug for alt Blodet; men saa kom en Nabokone med sin Krukke og fik noget af det; saa kunde de faa de lækre Blodpølser begge Steder. Ved Slagtingen glemtes heller ikke Fattigfolk. Naar Svinet var slagtet, savede Slagteren Ryggen fra og delte den i Stykker, der var et lille Kvarter lange; et saadant Stykke, en Medisterpølse og 3—4 Ribben blev givet til hver af

de fattige i Byen. Og med gode Naboer og Venner udveksledes Slagtemad, for at man des tiere kunde faa fersk Kødmad, hvilket var en Herlighed i de Tider, da ellers alt Kødets spistes i saltet Tilstand.

Alt dette er jo kun smaa, tit tilfældige og tit rent øjeblikkelige Lav eller Sammenslutninger. Men man havde ogsaa saadanne Lav af langt større Omfang og Betydning. F. Eks. ved Behandlingen af Hørren. Det er en lang og besværlig Vej fra den grønne Hørvækst paa Ageren til det fine, hvide Hørlærred. Under de mange Arter af Bearbejdelse, Hørren skal underkastes, er der flere Gange Brug for en større Arbejdsstyrke end den, som en enkelt Bondegaard raader over, Husmandsfolk og Daglejere medregnet. Naar saaledes Hørren skal brydes, tørres den først over en Ild, og derefter skal Brydningen foretages med nogle Redskaber, hvorved Skallen brydes til Skæver, som saa senere kan skættes eller bankes fra. Ved saadan en Lejlighed sammenbødes Gaardens Brydelav og senere dens Skættelav. Det var mest Karlene der sendtes til Hørbrydning, mens Pigerne mødte til Skagegilde, som det kaldtes. Enhver Pige i Byen kom da med sin Skagefod og sit Skagetræ og somme Tider en Spand nymalket Mælk; hver fik sit Knippe Hør at gøre færdigt. Det gik løs med Liv og Lyst; man arbejdede jo om Kap. Med venstre Haand greb de en Tot Hør af Knippet og lagde det i Hakket paa Skagefoden, og saa arbejdede de paa det med Skagetræet saa Skæver og Støv stod omkring dem. Et Krydderi var den gode Mad — Risvælling og Æbleskiver eller Suppe og Kød —, og mangen Skagepige glædede sig til sin Taar Kaffe og en Svingom, naar Karlene kom om Aftenen. En Tve-

bak med Smør og en Snaps faldt der af til saadan en flink Karl.

Paa lignende Maade gik det, naar Ulden skulde kartes, inden den skulde spindes. Byens Piger blev da bedt sammen om Aftenen, og saa hjalp de hinanden med Arbejdet; det kaldtes et Kartegilde. Pigerne blev opvartede med nykogt Tarregrød (Boghvedegrød) med Most til, og under Arbejdet sang de Viser, mest om Kærlighed: »Jeg elsket har en fattig Pige«, »En Jæger gik at jage« og lign. Eller ogsaa fortalte de Spøgelseshistorier: en havde mødt en Ligskare, og en havde ved Nattetid set et hovedløst Føl. Tit køs de hverandre med deres Historier, saa de knap turde gaa hjem; men heldigvis vidste Byens Karle gerne god Besked med, hvor der holdtes Kartegilde. — En af de ejendommeligste Forlystelser ved Skagegilder og Kartegilder har fremkaldt en hel Del Smaaavers. Pigerne tilsang hverandre et lille Vers, der kaldtes Skagelam eller Kartelam. Disse »Lam« indeholdt Drilleri mod den, til hvem de var rettet, i Reglen Hentydning til en Karl, som Bysnakken havde knyttet Pigen sammen med. Kom en Karl hen i den Lo, hvor Pigerne var i Færd med at skage, skulde han ogsaa have sit Skagelam; saadan et Vers kunde f. Eks. lyde:

Her er Lam i Have!
 — ringle — dangle — du —
 Hvem skal saa de Lam vare?
 — ringle — dangle — du —
 Og det skal lille Peter vare!
 — ringle — dangle — du —
 Og hvem skal hjælp at jag dem ind?
 — ringle — dangle du —
 Og det skal lille Anne-Kirstin!
 Ringle — dangle — du.

Al saadan Skæmt og Løjer hørte med til de Gilder, der var uadskilleligt knyttede til Fællesarbejdet.

Men denne Tilbøjelighed til Fællesarbejde af flere Gaardes Folk, hvor det kunde være fremmende for Arbejdet, naar mange slog sig sammen, overførtes ogsaa paa helt ny Omraader, f. Eks. da Rapsdyrkning midt i det 19de Aarhundrede fik stor Udbredelse. Da sendte man fra hver Gaard i Byen en dygtig Karl hen til den Gaard, hvor Rapstærskningen den Dag skulde foregaa, og næste Dag mødte de alle i den næste Gaard. Fra saadanne Træk af Samarbejde er der ikke noget stort Skridt at tage til et Samarbejde om Mælkens Behandling, saadan som det skete, da man kom ind paa at oprette Andelsmejerier i 1880'erne, og dermed gjordes Begyndelsen til den storartede Andelsvirksomhed, der nu knytter alle Danmarks Bønder sammen til eet stort Lav.

Det gamle Landsbysamfund, der udgjorde en saa ejendommelig afsluttet og selvtilstrækkelig Verden, havde ogsaa sin egen religiøse Kultus, der stod i nøjeste Sammenhæng med Hovednæringsvejen Agerbruget, Korn dyrkningen. Nogle enkelte Træk fra Aarets Forløb skal vise, med hvilken religiøs Højtidelighed man omfattede Afgrødens Vækst og Trivsel, — hvoraf jo ogsaa Lykke og Velgang for Folk og Fæ ahang.

Fra ældgammel Tid var Midvinter den Aarsens Tid, da det ny Aar begyndte. Aarsskiftet var en Skæbnestund, hvor enhver Tildragelse, stor eller lille, varslede Begivenheder i det kommende Aar, saa Jule- og Nyaarstiden blev en Forespejling af det ny Aars Forløb baade for Mennesker, Dyr og Afgrøde. De mange ejendommelige Skikke, man brugte ved Jule-

og Nyaarstid, havde alle til Formaal at kyse de skadelige Kræfter og Væsener bort og kalde de gode Magter og Væsener til Huse, saa Frugtbarhed og Velfærd for Folk og Fæ og Korn kunde sikres Aaret igennem. Man skød Nytaar ind og lavede Halløj med Rumlepottes for at jage Uvætterne bort, og man ønskede godt Nytaar og trakterede hinanden med Mad og Drikke for at bringe Lykke inden Døre. Man samlede omhyggeligt alt Linned ind, for at »intet hvidt Tøj skulde hænge ude i to Aar«; thi det var Varsel om, at der skulde klædes Lig i Familien inden Aarets Udgang. Man begyndte Nytaarsdag med at spise kogt røget Svinehoved; det vilde nemlig værne mod Koldfeber o. s. v. o. s. v. Men paa Als fandt der desuden et Festoptog Sted med Sang og anden Højtidelighed, der med al sin Pudsighed viser de alvorlige Tanker paa Kvæg og Avl, paa Bryllup og Barsel midt i Nyaarsdagens løsslupne Lystighed. Nyaarsdag »gik Karlene med Ploven«. Ploven styredes af en Karl, der kaldtes Præsten, og han ledsagedes af en anden Karl, Degnen, medens alle de andre Karle trak Ploven i Tove, der var fæstede til Skagler, — en af de gamle Hjulpløve var det selvfølgelig. Dette Lav gjorde Holdt ved hvert Hus, en medfølgende Musikanter spillede op, og med Degnen som Forsanger istemte hele Flokken:

I lukke op jer Stuedør!
 Lad Nytaar ind til jer gaa!
 Velkommen Nytaar, og velkommen her!
 Vi ere velkomne i Herrens Aar og velkomne her.

Med Glæde og med Gammen,
 med Helbred alle sammen!

Med Blommer og med Pærer,
 som Sommeren frembærer.

Med lange Rug paa Hjalde
og favre Foler i Stalde.

Med Fiske ud i Fænge
og smukke Piger i Senge,

Saa Vuggen den kan gange
med dejlige Børn og mange.

Nu har den Vise Ende;
alt ondt Gud fra os vende!
Velkommen Nytaar og velkommen her!
Vi ere velkomne i Herrens Aar og velkomne her.

Lavets Præst traadte derefter frem og holdt en pudsig Vrøvletale, der handlede om Sæd og Høst. Saa stemmede Spillemanden op med en Dans, og Karlene dansede om i Stuen med Husets Piger eller med sig selv indbyrdes. — Husbonden gav nu Præsten en Gave, Deltagerne sang en lille Vise til Tak, og Præsten indbød Gaardens Folk til at deltage i Gildet om Aftenen, og saa kørte han Ploven videre, mens han knaldede med sin Pisk og raabte: »Hop, høj, aal min Heste!« —

Bag det snurrige Optog og de pudsige Ord skimter vi tilbage i Tiden et lignende Optog i den katolske Middelalder, hvor Ord og Procession var prægede af større Alvor. Og bag de halvkristelige Ord og Skikkelser øjner vi et endnu ældre Optog fra Hedenolds Dage, Agerdyrkningsguderne til Ære; vi aner en Tid, da Ploven var et vidunderlig nyt og helligt Redskab, der droges af Festens Deltagere under Ledsagelse af Offergode og Skjald, — den fjærne Tid, da man lærte Ploven at kende som det vigtigste Redskab til at vinde Velstand af Landets Muld.

Alt Arbejde med Kornets Saaning og Høst bar Præg af Hellighed og Højtid. — Naar Vaarsæden var

saaet, kom Folkene saaledes hjem fra Marken med e Maj i e Plov; det var grønne Kviste, som blev stukken fast paa Ploven, og med denne Prydelse blev den sat i Hus for Sommeren.

Den første Dag, der høstedes Rug, var en Højtidsdag og kaldtes e Slorowsdaw; Karle og Husmænd mødte i hvide Lærredsbukser, Piger og Koner med hvidt Lærredsforklæde og stor Solhat. Naar saa Høstfolkene med Leer og River drog ud i Marken, havde Pigerne sørget for, at alle Hattene var pyntede med Blomster. Høstfolkene stillede sig nu op ved Kornet. Husbonden tog sin Hue af og sagde: »Stryg saa Leen, og begynd Høsten i Guds Navn!« — Til Middag fik de Suppe kogt paa fersk Kød, hvad der kun skete ved Gilder og andre Højtider; efter Dagen kaldtes Suppen S l o r o w s o p, og bagefter Suppen fik de Kød med Peberrodssovs. Det var en travl Dag for Husmoderen; Køkkenet var hende tit for lille; hun maatte ud i Bagehuset at koge, for det var gammel Skik, at hvem af Byens Folk, de syntes trængte til det, fik et Fad Suppe med Ris til.

Høsten var Slid, og Høsten var Morskab, og Høsten var Højtid, med mange mærkelige Skikke; de tre Ting var for de gamle uadskilleligt forbundne. Og saa kom da den Dag, da det sidste Læs Kærvekorn blev kørt i Hus; det kaldtes e F o k l a s; det var altid et lille Læs; men der blev gjort stor Stads ved Hjemkørslen af det. En af Kærvene blev pyntet med hvide Klæder, mest var det med Kvindeklæder. Pigerne havde travlt med at gøre hende saa fiks og saa morsom som muligt og pryde hende med Grønt og Blomster; hun kaldtes e F o k. Ogsaa Hestene, der trak Foklæsset, blev pyntede med Blomster. Saa tog

alle Høstfolkene Plads paa Læsset omkring Fokken, og en Flok af Børn vrimlede ogsaa op paa Læsset; under Spøg og Løjer og Sang kørte de hjemad. De kørende raabte: »Fok, Fok, Hurra!« saa det gjaldede over Marken og gennem Byen. Man kørte rundt til Naboer og Venner, og overalt blev der skænket med Mad og Drikke. Om Aftenen var der Fokgilde hjemme i Gaarden.

Hvad jeg her har fremdraget, er nogle faa Træk af de Agerbrugshøjtider, der strækker sig hele Aaret rundt, og som tit fejres sammen med de kristne Højtider, f. Eks. den største af dem alle: Julen. Men Landsbysamfundet har her udfoldet og bevaret en ældgammel Agerbrugskultus, der ligger fjærnt fra Kristendommen, — en Kultus, der samler sig om Frugtbarhedssymboler, hvad enten det nu er den gamle Hjulpløvs eller den blomsterprydede Kornkærv.

Men det var ikke blot i social og økonomisk Henseende og ikke blot med Hensyn til religiøs Kultus, at Landsbysamfundet udgjorde sin egen Verden; jeg kunde fremhæve det ene Omraade efter det andet. Landsbyen havde sin egen Lægekunst med Husraad og kloge Mænd og kloge Koner. Den havde sin egen Verdensforklaring med løndomsfulde Kræfter og Vætter. Den alsiske Bondegaard havde saaledes sit Brandtræ eller sin Branddysse, hvor Gaardens Ild var dagsat. Landsbyen havde sin egen Historiefortælling om Hertug Hans og andre Bondeplagere. Den havde sin egen Logik; i dens Tænkemaade havde Aarsagsloven kun begrænset Raaderum; man saa ikke paa Tilværelsen som en Række Aarsager og Virkninger, nej, man saa paa Tilværelsen som et Spil af Kræfter under Ligevægtens Lov: hvad der

hæver sig over det rette Maal, maa falde dybt; det, der melder sig med Vanskeligheder, maa ende med Glæde! I Aarets og Naturens Gang bringes alt i Ligevægt, inden Enden tager, og saaledes maa det ogsaa være i Menneskelivet: en grøn Jul giver en hvid Paa-ske; men en kold Maj giver et varmt Ladegulv. Derfor indprentede Landsbyens Moral først og fremmest, at enhver maatte holde sig Ligevægtens Lov efterrette-lig og holde sig indenfor det rette Maal og de rette Grænser; allermest gjaldt dette naturligvis Mark-skellene Mand og Mand imellem. Den, der uret-færdigt flyttede Skel, fik ikke Fred efter sin Død; Nat efter Nat maatte han flakke om paa det Sted, hvor han havde øvet sin Udaad; Skelflytteren var forbandet og fredløs.

Den lille Øs Befolkning, hvis særegne Liv jeg har søgt at give Dem nogle Træk af, har ikke paa egen Haand virket med i de store historiske Begivenheder; det har dog sin historiske Interesse at se paa dens Liv; for som det har været levet i Mands Minde, saaledes har det i mange væsentlige Træk været levet, siden Øens Befolkning blev et fast bosiddende Samfund af Agerdyrkere, og som man levede Landsbylivet paa Als, har det i store Træk været levet af Mellem- og Nordeuropas Bondefolk. Ved at studere Landsbyens Liv, lærer vi et Grundlag at kende for Europas Kultur fra Aartusinder tilbage til ned mod vor egen Tid, — det jævne dagligdags Bondeliv, hvorover de store historiske Begivenheder for hen som vældige Storme. Og fra deres daglige Dont har Alsingerne flere Gange været hvirvlet ind i Landes og Rigers blodige Opgør. — Da Hertugen af Augustenborg i 1848 sluttede sig til Oprøret, maatte han

for Alsingernes Blik tegne sig som den uretfærdige Skelflytter, der vilde rykke et Skel, de alle vidste gik Syd for dem, langt mod Nord. Bønderne mødte i Smedjerne med Karl og med Kul — Mellemmads-æskén og Øldunken ikke at forglemme — Karlene trak Blæsebælgen, Bønderne selv slog for, og de gamle Hestesko blev smeddet om til Spyd og lange Knive, og Krybskytterne trak deres Bøsse frem ved højlys Dag. Alsingernes Holdning blev saa truende, at Hertugfamilien skyndsomt drog bort, og de tilbageblevne Hoffolk blev tvunget til at hejse Danebrog paa Augustenborg. Den Gang lykkedes Skelflytningen ikke. Men Krigergravene fra 1864 og Mindestenene over de mange Hundrede, der døde i Fangenskab i Sibirien eller faldt for Verdun, vidner om, at det har kostet Alsingerne dyrt at faa Skellet sat til den rette Side.

Henrik Ussing.
